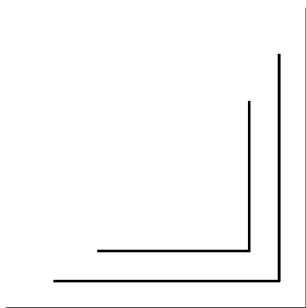

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ**

Ярослава Верменич*

До дискусії про концепцію синтетичної «історії України»

В статті пропонується новий погляд на методологічні підходи до створення концепції історії України в регіональному аспекті.

Ключові слова: методологія, концепція історії України.

Ідея створення нової багатотомної синтетичної праці з історії України не може викликати сумнівів з точки зору доцільності і своєчасності. XXI століття принесло у наше життя не тільки нові виклики й ризики, але й нові методи осмислення історичного процесу як на макрорівні, так і на мезо- та мікрорівнях. Нова стратегія компаративної історії базується на відмові від наративності як головного принципу історичного мислення, оновлених, переважно нелінійних, інтерпретативних схемах, інтердисциплінарності, підвищеному інтересі до феномена соціальної пам'яті. Зміни у світовій практиці історієписання виявилися настільки значними, що історики знов, як і на початку 1990-х рр., на повний голос заговорили про «історіографічну революцію», «методологічний синтез», а у науковому дискурсі на додачу до вже звичних «антропологічного», «лінгвістичного», «культурного» поворотів фігурують ще й «дескриптивний», «прагматичний», «інтерпретативний», навіть «етичний» повороти. І хоч при цьому постійно лунають застереження щодо недоцільності «захоплення епістемологічними дебатами», очевидно, що у ході полеміки «новаторів» і «традиціоналістів» вимальовуються нові обриси системи історичного знання, в якій соціальні чинники виразно тіснять політичні.

Осторонь дискусій на теми сучасних, адекватних викликам XXI століття, стратегій історієписання не лишився і науковий загал Інституту історії України НАН України. Упродовж 2009 р. тривала робота підготовчої групи з вироблення концепції багатотом-

---

* *Верменич Я.В.* — доктор історичних наук, завідувач сектором теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України.

ної синтетичної історії України, яка зібрала чимало пропозицій щодо структури і змісту майбутнього видання. Сектор теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики, природно, сфокусував увагу навколо доцільності своєрідного «просторового» повороту, який, на наш погляд, здатен забезпечити відхід від традицій «подієвого», лінійного зображення історії України і введення у науковий обіг значної кількості нового матеріалу про «місця». Не претендуючи на категоричність і повноту репрезентації місцевої проблематики, ми, однак, вважаємо, що варто зробити бодай одну спробу написання історії України у «регіональному вимірі». До цього спонукає як загальна переорієнтація гуманітаристики у бік використання антропоцентричних, людинознавчих підходів, так і загальний стан вітчизняної історіографії, який дедалі частіше викликає нарікання фахівців.

Для української історіографії освоєння нової методології історичного пізнання подвійно актуальне. Адже ні для кого не є секретом неодноразово вже фіксовані факти відставання української історичної науки від світової, поширення нею застарілої романтизованої версії історії України, гострого конфлікту інтерпретацій у трактуванні її основних віх¹. Як переконливо показав Г. Касьянов, націоналізація історії обернулася у нас негативною стереотипізацією образу «Іншого», насамперед, північного сусіда. Вітчизняному історіографічному канону притаманні не лише лінійність, але й телеологічність, есенціалізм, етноцентричність, ідея ексклюзивності української історії².

«Бої за історію» розгортаються на тлі «страждальницького» наукового дискурсу, в якому український народ постійно виступає у ролі жертви «ворожих сил». Презентистська версія минулого з домінуванням політичної та мілітарної історії, апологетизацією народних бунтів і повстань, засадничим етноцентризмом — це лише деякі із рис вітчизняного історіографічного канону, який

---

¹ Див., напр.: Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2004. – С. 45–46.

² Там само. – С. 64–72; *Його ж.* Націоналізація історії та образ Іншого: Україна і пост-комуністичний простір // Образ Іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації / Упор. і наук. ред. Г. В. Касьянов. – К., 2008. – С. 14–20.

уже заглиблений до рівня шкільних підручників і викликає справедливу критику з боку наукової громадськості³.

Отже, новий корпус видань з історії українського народу українознавчий потрібен. Але який саме? Насамперед ґрунтований на відмові від жорстких апріорних схем і монополії на істину, на відході від жорсткого лінійного детермінізму і перенесенні дослідницької уваги від політичних процесів до домінант соціального буття людини. Зрозуміло, що йдеться про перехід на новий рівень культури історичного мислення, що вже само по собі становить завдання величезної складності. Але для українського загалу істориків ще складнішим, очевидно, виявиться завдання перегляду субстанціоналістської парадигми нації, тобто виходу на бодай той рівень релятивізації образів етносу й нації, який у світовій науці вже досягнутий. Поки в історіографії домінуватимуть схеми «знедоленого» етносу і мало не сімсотлітнього «колоніального гноблення» з відповідною апологетикою «народних месників», марно сподіватися, що парадигма української історії виявиться співзвучною тій, яку вибудовує, також не без певних ускладнень, європейська спільнота.

Не може не насторожувати наголос авторів ідеї на тому, що нова синтетична праця має бути багатотомною. У багатотомності є свої пастки, що засвідчила, зокрема, сумна доля десятитомної «Історії Української РСР». Заради обсягу такі праці, як правило, перевантажуються безліччю дрібних деталей, які заважають стежити за ходом авторської думки. Багатотомність у даному випадку може бути виправдана лише одним — принципово новими концептуальними підходами, новим способом структурування матеріалу. Приміром, відходом від викладу матеріалу «по періодах» і застосуванням територіального принципу організації дослідження.

Шукаючи відповідь на питання: «Що таке історія України», відомий зарубіжний українознавець і тюрколог О. Пріцак наголосив на тому, що територія («територіалізований час») займає спеціальне місце в структурі науки історії. «Стосовно до ук-

---

³ Див.: Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України // Упор. Н. Яковенко. – К., 2008.

раїнської історії критерій території відразу викликає запит: яка територія?»⁴

У радянській історіографії задовільну відповідь на це питання дістати було неможливо — вона не мала власної «горизонтальної» складової. Претензії на освоєння територіального зрізу історії України виразно виявляло підтримуване державою краєзнавство. Але, зумівши акумулювати навколо своїх проєктів величезну громадську енергію, воно виявилось не в змозі чітко визначити власне предметне поле і вийти за межі «антикварних» підходів в історичному пошуку. Являючи собою своєрідну саморефлексію локалізованих співтовариств із виразною схильністю до подієвої схематизації і «краєлюбства», історичне краєзнавство в силу самої своєї природи виявилось неспроможним до структурування історії на територіальній основі. І хоч 26 томів «Історії міст і сіл Української РСР» були у свій час значним досягненням сотисячного колективу ентузіастів, їх вклад у розробку теоретико-методологічних проблем регіональної історії України виявився слабким, і, можливо, навіть пригальмував на деякий час розвиток регіональних досліджень.

Не випадково на п'ятому році української незалежності питання про зміст історії країни було порушене вже у відверто провокативній формі в ході дискусії на сторінках журналу «Slavic Review». «Чи має Україна історію?» — такий вимір дискусії, запропонований М. фон Гагеном, вивів проблему у площину легітимності української історіографії, національно-державницька парадигма якої оцінювалася як така, що має ознаки провінціалізму й телеологічності. І хоч далеко не всі рекомендації щодо усунення цієї вади були достатньою мірою конкретизовані, принаймні одна з них прозвучала вагомо. А. Каппелер вклав її у формулу «субнаціональних регіонів» — історія України має досліджуватися у контексті тих імперських утворень, до складу яких у різні часи входили її частини⁵.

Нині М. фон Гаген готовий визнати, що українські історики вже розуміють «виклик регіонів» і «викроїли трохи автономного

⁴ Прицак О. Що таке історія України? // Вісник АН УРСР. – 1991. – № 3. – С. 31–38.

⁵ Hagen von M. Does Ukraine have a history? Slavic Review. – Vol. 54. – 1995. – # 3. – P. 663–669; Kappeler A. Ukrainian history from a German perspective. – Ibid. – P. 696–700.

простору» для регіональних студій. Хоч проблема «декількох різних минувшин» і концепту прикордоння як дослідницької доміанти продовжує лишатися для України актуальною. Для нього очевидно, що сьогодні українську історію слід створювати як своєрідний синтез історії регіонів, міст, етнічних спільнот, розмаїття релігійних та інтелектуальних традицій⁶.

Здається, час для цього настав саме тепер. На сторінках започаткованого нашим Сектором теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики щорічника «Регіональна історія України» та в інших працях мені вже доводилося писати про назрілу потребу створення історії України у розрізі її регіонів. Історія нашої країни склалася таким чином, що без врахування складних взаємодій різних центрів та їх периферій, в ній нічого неможливо зрозуміти. Значна частина вітчизняного історіографічного канону вибудована за регіональним принципом. То, можливо, настав час піти далі і зробити парадигму територіальності визначальною?

Можна було б висловити кілька аргументів на користь такого підходу. Перший — у світовій історичній науці почався і плідно розвивається процес переосмислення дихотомії «час — простір», в якій простору традиційно відводилася другорядна, підпорядкована роль. На відміну від соціології, де зусиллями Г. Зімеля територія почала осмислюватися як універсальна ідея, що створює собою систему соціальних зв'язків, історична наука впродовж всього ХХ століття орієнтувалася на національні «гранд-наративи» і не надавала серйозного значення територіальності як системотворчому чиннику. Хронічна неувага радянської історіографії до просторових форм буття людини мала й суто ідеологічне підґрунтя, оскільки регіоналізм в СРСР однозначно сприймався як інструмент дезінтеграції.

Оскільки поділ історії — лінійного процесу — на часові відрізки полегшував систематизацію подій за «епохами», межі цих «епох» визначалися як віхи політичної історії, переважно за тривалістю перебування при владі тих чи інших династій. Історія світу розгорталася в єдиному часі; при цьому губилися саме ті специфічні особливості розвитку, які зумовлювалися відмінністю історичних доль. Нині процес пішов в іншому напрямі — у руслі

---

⁶ Гаген фон М. Повертаючись до історії України // Критика. – 2007. – Ч. 6. – С. 11–15.

усвідомлення місця і ролі територіальності як концепту, що має високий ступінь «стартової операціональності». Адже лише усвідомивши значення територіальних констант, можна пояснити, чому упродовж віків у вирі змін етнічної належності населення, колонізаційної пертурбації, війн тощо зберігається дивовижна тяглість у ментальності, звичаях, особливостях побуту населення тих чи інших місцевостей.

Другий аргумент на користь такого підходу — необхідність до кінця з'ясувати витоки української регіональної строкатості і вражаючих регіональних відмінностей у системах світосприймання. Увага до повсякденних потреб і інтересів людини, способів самоорганізації, мотивацій поведінки різних суспільних груп допоможе звільнити історію України від виразних ознак архаїзації, етноцентричного бачення, псевдопатріотичної риторики. Надзвичайно важливо позбутися при цьому стереотипу «психологічної селянськості» української нації, пильніше придивитися до фактично обійденого увагою істориків міського життя, культурних осередків, шляхів розвитку інтелектуального потенціалу, техніко-економічних новацій тощо. Зрозуміло, що в оновленій історії України мають знайти гідне місце особливості становлення і розвитку всіх етнічних спільнот і всіх регіонів.

Третій аргумент стосується подолання тенденцій «окремшності». Ми багато говоримо про необхідність вписати українську історію у європейський історичний контекст. Зробити це можна лише за умови, коли виклад історії того чи іншого українського регіону стане органічною складовою частиною історії тієї країни, до якої він у певний час входив. У такий спосіб легше пояснити той віддалений вплив «імперськості», який сьогодні, приміром, зумовлює на Західній Україні ностальгічні настрої за часами Габсбургів.

Ще один аргумент стосується наукового забезпечення видання. Очевидно, що за територіального підходу легше поєднати фаховість науковців інституту із більш глибоким заглибленням у пласти регіональної свідомості, яке можуть забезпечити історики з обласних центрів.

Складніше визначитися із внутрішньою структурою такого видання, оскільки «наскрізний» регіональний поділ у нас не усталений належною мірою. У різних працях, щодо різних періодів, застосовуються різні критерії членування української території.

Найбільш універсальним уявляється той, що його застосував А. Каппелер у «Малій історії України». Він виділяв 5 основних регіонів України:

1. Центральний (з внутрішнім поділом на Правобережну Україну (з Волиню і Поліссям) та Лівобережну Україну)
2. Східна Україна (Слобожанщина і Донбас)
3. Південна Україна
4. Західна Україна (Галичина, Північна Буковина, Західне Поділля, Холмщина й Підляшся)
5. Карпатська Україна (гірський район та Закарпаття)⁷.

Таку схему регіоналізації України можна приймати чи оспорювати, зрештою, регіон — ще більш «уявлена» реальність, ніж андерсонівська нація. У вітчизняній традиції склалося, приміром, дещо інше бачення західного регіону — включно із Закарпаттям. Як правило, не викликає сумніву і виділення Криму як окремого регіону — як з огляду на особливості його історичної долі, так і з врахуванням його нинішнього автономного статусу.

Отже, якщо взяти за основу схему Каппелера із певними корективами, видання може бути 7-томним (у 10–11 книгах):

- Т. 1. Україна в регіональному вимірі (загальні підходи, методологія, історіографія)
- Т. 2. Центральна Україна
Кн. 1. Правобережна Україна
Кн. 2. Лівобережна Україна
- Т. 3. Західна Україна
Кн. 1. Галичина
Кн. 2. Північна Буковина
Кн. 3. Закарпаття
- Т. 4. Східна Україна
Кн. 1. Слобожанщина
Кн. 2. Донбас
- Т. 5. Південна Україна
- Т. 6. Крим
- Т. 7. Карти, хронологія, бібліографія

---

⁷ Каппелер А. Мала історія України / Пер. з німецької. – К., 2007. – С. 20.

Зрозуміло, що це лише загальна схема, щодо якої можна дискутувати. Легко передбачити, зокрема, специфічні труднощі, пов'язані із відсутністю усталеного поняття «Центральна Україна» і розмитістю міжрегіональних кордонів. Проте рано чи пізно науковцям доведеться подбати про створення більш-менш чіткої схеми історичної регіоналізації України. Очевидно, що центром у цій схемі може вважатися територія з традиційним земельно-полковим устроєм — нині на Правобережжі це Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська і Черкаська області, а на Лівобережжі — Чернігівська й Полтавська. Чітке визначення меж Центральної України допоможе звільнити науковий дискурс від смакових категорій типу «Наддніпрянська Україна», «Середня Наддніпрянщина», «Нижнє Подніпров'я» та ін.

Фактом лишається, що культурно-політичний простір України складається з частин, які мали різну історичну долю і які досі зберігають специфічні, притаманні лише їм, ментальні риси. Відсутність чітко виписаного «просторового», регіонального виміру історії України гальмує не лише темпи вироблення сучасного, витриманого у кращих європейських традиціях, історіографічного канону, але й процеси формування загальнонаціональної, громадянської за своїми змістом ідентичності. Те, що із загальної схеми національної історії «випадає» безліч локальних сюжетів, пов'язаних, зокрема, із генуезькою та венеціанською колонізацією Криму, турецькою присутністю у північному Причорномор'ї, ритмами містечкового життя на Поділлі, умовами формування специфічної «донецької» субкультури тощо, стає на заваді усвідомленню регіональної строкатості як незаперечної цінності. І зовсім не випадково до явищ регіоналізму нині привернута суспільна увага навіть більшою мірою, ніж до етнічних і національних відмінностей. Виявилось, що територіальні градієнти і маркери більш «відчутні на дотик», ніж, приміром, етнічні чи релігійні. І що саме територія, як зауважує відомий фахівець з європейського регіоналізму Майкл Кітінг, є тим «всюдисутнім чинником», який структурує політичне, економічне і соціальне життя⁸. Отже, розгляд регіональних співтовариств як складних хроното-

---

⁸ *Kitting M. The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change.* – Edward Elgar, 1998.

понімічних систем може створити нові методологічні орієнтири для історіографічного пошуку.

Здається, що нині на цьому шляху відкриваються нові можливості, пов'язані насамперед із помітним просуванням світової науки у напрямі переосмислення співвідношення «цілого» і «частини», «глобального» і «локального», всієї системи центр-периферійних відносин. І справа тут не лише в тому, що підвищена увага до місцевої специфіки стане гідною відповіддю на зумовлену глобалізаційними процесами потребу нового погляду на систему просторових відносин, «горизонтальних» і «вертикальних» членувань у їх зв'язку з часом. Більше важить те, що з'являться нові можливості «урівноваження» традиційної хронополітики хорополітикою, спеціально зайнятою концептуальним осмисленням просторових горизонтів — світ-системи, регіону, краю, місця тощо. У руслі дослідження одночасних доцентрових і відцентрових знаково-символічних потоків з'являється до того ж можливість не тільки «уявляти», «винаходити» образно-географічні рамки простору, але й наповнювати його історичними ретроспекціями.

Підсумовуючи, ще раз зауважимо: сучасний український гранд-наратив стоїть перед потребою пошуку нової структурної моделі — такої, яка б відповідала загальносвітовим тенденціям відмови від надмірної політизації і перенесення центру ваги на явища, що раніше вважалися маргінальними, зокрема на «периферійну» культуру. Девальвація універсалістських підходів — марксистських, структуралістських, веберіанських і інших — стимулює своєрідну культурну антропологізацію історичних схем, що вимагає переосмислення епістемологічних засад наукового знання. Універсальні поняття, якими традиційно оперувала вітчизняна історіографія — «народ», «нація», «еліта» — виявилися настільки переважаними різнорідними смислами, що навряд чи придатні для виконання ролі аналітичних категорій. З другого боку, з'ясувалося, що в умовах суспільної фрагментації створити таку схему історичного процесу, яка б не викликала спротиву тієї чи іншої частини суспільства, взагалі неможливо.

Настав час нарешті визнати, що одна з суттєвих вад українського гранд-нарративу зумовлена його «подієвою» структурою. Намагання «йти за хронологією» наражається на своєрідний «спротив матеріалу» — адже різні частини України упродовж майже

семи століть належали до різних державних організмів, і, отже, жили «за різним часом». Синхронний розгляд історії регіонів, що входили до складу Російської, Австро-Угорської, Оттоманської імперій, створює ефект фрагментарності і стає на заваді усвідомленню притаманної кожній з частин України логіки історичного розвитку.

Оскільки регіоналізм — органічно притаманне Україні явище, потреба осмислення історії країни в регіональному розрізі з акцентом на особливостях економічного і культурного розвитку, колонізаційних і міграційних процесах є, отже, доволі гострою. Якоюсь мірою цю потребу здатна задовольнити історична регіоналістика, яка уже дістала певне методологічне обґрунтування і навіть початкове інституційне оформлення. Але чимало проблем, що виникають на міждисциплінарних стижах, потребують осмислення й обговорення. Зокрема, це стосується співвідношення понять «макро-» і «мікроісторія», «регіональна» і «локальна історія», «місцезнавство» і «краєзнавство», «історична урбаністика» і «міська історія» й багатьох інших.

Зрозуміло, що у такому регіональному членуванні історії України є значна частка умовності — адже кордони регіонів ніколи не були чітко визначеними, часто змінювалися під тиском обставин. Але стосовно тих часів, коли українські землі перебували у складі різних держав, тільки в такий спосіб можна простежити особливості формування культурного простору, міського каркасу, характеру розселення і колонізаційних процесів, геокультурних рубежів, локальної самосвідомості тощо. Варто лише спробувати відійти від традиційних та спрощених схем.

В статье представлен новый взгляд на методологические подходы к созданию концепции истории Украины в региональном аспекте.

Ключевые слова: методология, концепция истории Украины.

The article examines the new methodological approaches to creation of the concept Ukrainian's history in regional aspect.

Key words: methodology, concept Ukrainian's history.